

**РЕЧ О МЕТОДИ
ДОБРОГ ВОЂЕЊА СВОГА УМА
И ИСТРАЖИВАЊА
ИСТИНЕ У НАУКАМА**

Ако би ова расправа изгледала сувише дугом да се одједном прочита, може се поделити у шест делова. У првом делу ће се наћи разна расматрања која се односе на науке; у другом, главна правила методе коју је писац истраживао; у трећем, неколико правила морала до којег је дошао помоћу ове методе; у четвртом, разлози на основу којих доказује постојање Бога и човечије душе, и који су основа његове метафизике; у петом, низ питања из физике која је он проучавао, и посебно објашњење куцања срда и неколико других тешкоћа из области медицине; затим и разлика између наше и животињске душе; и, у последњем делу, износи писац неколико ствари које су по његову мишљењу неопходне да бисе у проучавању природе више него досад напредовало, и разлоге који су га побудили да пише.

ПРВИ ДЕО

Здрав разум је нешто што је на свету најбоље подељено, јер свак мисли да га има сасвимово; тако да чак и они које у свему другом је врло тешко задовољити,

немају обичај да га желе имати више него што га итмају. Не може се веровати да се у овоме сви варају; већ ће то пре бити сведочанство да је способност правилног сужења, и разликовања истинитог од лажног, што се уствари и назива здравим разумом или умом, по природи једнака код свих људи; и да тако различитост наших мишљења не долази отуд што су једни људи умнији од других, већ једино због тога што ми своје мисли водимо различитим путевима, и што не проматрамо исте ствари. Јер, доволно није имати добар дух, главно је добро га применити. Највећи духови способни су и за највеће пороке исто тако као и за највеће врлине; и они који иду врло споро могу, ако се увек држе правог пута, отићи много даље од оних који трче, а удаљавају се од њега.

Што се мене тиче, никад нисам претпостављао да је мој дух ма у чему савршенији од духа других људи; чак сам често зажелeo да имам тако хитру мисао, или тако јасну и разговетну машту, или такво широко и увек присутно памћење, као што их имају неки људи. И сем ових, ја уопште не знам других особина које би сачињавале савршенство људског духа; јер, што се тиче ума или здравог разума, утолико уколико је он једина ствар која нас чини људима и одваја од животиња, верујем да се он читав налази у сваком човеку и у том смислу треба прихватити опште мишљење филозофа, који кажу да само међу »акциденцијама« постоји више и мање, а никако међу »формама« или природама »индивидуа« исте »врсте«...

Али ја се не бојим рећи да сам имао много среће што сам још од своје младости пошао извесним путевима који су ме довели до расматрања и мисли од којих сам створио такву методу, у којој сам, како ми се чини, стекао средство постепеног повећавања свога знања и његова лагана уздицања до највише тачке, до које му просечност муга духа и краткоћа муга живота могу дозволити да допре. Јер, она ми је пружила већ таквих плодова, да, мада судећи о себи самом с увек се трудим да будем пре према себи неповерљив него сујетан; а гледајући очима филозофа разна људска дела и подухвате, и сматрајући их готово све узлудним и бескорисним, ипак не браним да сам необично

задовољан напретком који ми изгледа да сам већ учио
у истраживању истине, и да стичем такве наде за будућ-
ност, да могу веровати да, ако међу занимањима људи као
људи, има занимања које је несумњиво добро и важно, он-
да је то ово које сам ја изабрао.

Ипак је могуће да се варам, и да је оно, што сматрам за злато и дијамант, само мало бакра и стакла. Знам колико се можемо преварити у стварима које се нас тичу, а тако исто и колико треба да будемо неповерљиви према суду својих пријатеља када њихов суд иде нама у прилог. Али биће ми врло драго што ћу у овој речи показати којим сам путевима ишао и што ћу овде свој живот верно насликати, да би сваки о њима могао да суди, па из општег одјека чувши мишљења која ће се о њему имати, нека то буде једно ново средство у моме учењу, средство које ћу додати онима којима већ имам обичај да се служим, ако чамеру да овде излажем методу коју

Немам, дакле, намеру да сведе свако треба да прихвати да би правилно управљао својим умом, већ само да покажем на који сам се начин ја старао да управљам својим. Они који се мешају у то да другима дају упутства, морају себе сматрати искуснијим од оних којима их дају; и, ако ма и најмање промаше, онда су за осуду. Међутим, објављујући овај списак само као историју или, ако хоћете, само као приповест у којој ће се поред извесних примера на које се може угледати, наћи можда и мноштво других за којима се с разлогом неће поћи, надам се да ће он некима бити користан а да никоме не штети, и да ће сви читаоци схватити моју искреност.

се да ће он некада
да ће сви читаоци схватити моју искреност.
Још од свога детињства бавио сам се књижевним нау-
кама; а како су ме уверавали да се помоћу њих може до-
ђи до јасних и сигурних знања о свему што је корисно за
живот, имао сам жарку жељу да их изучим. Али тек што
сам завршио студије, после којих се по обичају улази у
ред учених, потпунно сам изменио мишљење, јер сам се за-
плео у толике сумње и заблуде да ми је изгледало да од
свога труда у учењу нисам имао никакве друге користи,
осим што сам све даље и даље откривао своје незнанье. А,
ипак, био сам у једној од најславнијих школа у Европи,
где сам сматрао да мора бити учених људи, ако их уопште

има и где на свету. Ту сам научио све што су и други научили; па пошто се нисам задовољио наукама које су нам предавали, прошао сам и све књиге које су ми долазиле до руку, а у којима се говорило о најновијим и најчуднијим наукама. Поред тога знао сам шта су други мислили о мене и нисам примећивао да ме сматрају мање способним од мојих школских другова, ма да је међу овима већ и тада било таквих који су били одређени да наше учитеље замене. Најзад наш век ми је изгледао тако богат и тако плодан изврсним духовима као ниједан од претходних векова, и ово ми је дало слободе да полазећи од себе расуђујем о свему другом, и да сматрам да на свету није било такве науке каква ми се равије стављала у изглед.

Престао ипак нисам да ценим вежбе које се врше у школама. Знао сам да су језици који се у њима уче неопходни за разумевање класичних дела; да љупкост басни буди дух; да га значајни догађаји разних приповести уздижу и када их пажљиво проучавамо помажу нам да свој суд образујемо; да је читање свих добрих књига управо разговор са њиховим писцима најбољим људима прошлих векова, и да је чак учни разговор у којем нам они откривају само најбоље своје мисли; да речитост има таквих снага и лепота које се не дају ни са чим упоредити; да поезија располаже заиста заносним тананостима и милинама; да у математици има суптилних проналазака који су у стању како да задовоље радознале, тако и да све занате учине лакшим и смање рад људи; да списи који говоре о моралним обичајима садрже многе веома корисне поуке и опомене о врлини; да је теологија настава о томе како ће се и обе заслужити; да сколастичка филозофија¹ пружа средства да се може са привидном истинитошћу говорити о свему и да вам се диве сви мање учени; да правосуђе, медицина и остale науке доносе почасти и богатства онима који се њима баве; и, најзад, да је добро да се све ове дисциплине испитају, па чак и најпразноверније и најла-

¹ Где Декарт пише *Philosophie*, са великим словом, мислећи на званичну сколастичку, државну, догматичку филозофију, ми преводимо са „сколастичка филозофија“.

жније, како бисмо упознали њихову праву вредност и сачували се да нас не преваре.

Али сматрао сам да сам већ довољно времена посветио учењу језика и читању старих књига, њиховим приповестима и њиховим баснама, јер разговарати са људима других векова готово је исто што и путовати. Добро је знати нешто и о обичајима других народа, како бисмо о свему смешио и неразумно што је супротно нашим укусима, како су то навикли да сматрају они који ништа видели. Међутим, ако се сувише времена посвети путовању, човек најзад постаје странац у својој рођеној земљи; тако, ако смо сувише радознали за ствари које су биле обичајене у прошлым вековима, обично постajeмо велике неизналице за оно што је у пракси данас. Поред тога што басне претстављају много штошта као сасвиммотуће, што никако није и што најверније приповести, ако не мењају дестојни претерују вредност ствари да би их учници достојнијим наше пажње, ипак скоро увек прећете њихове најниже и најмање славне околности; а отуд и долази да оно што је остало из прошлости не изгледа онако како је било, што је остало из прошлости не изгледа онако како је било, што је остало из прошлости не изгледа онако како је било,

Много сам ценио речитост и био заљубљен у поезију; али сам сматрао да је и једна и друга пре дар духа, него плод учења. Они, који су јака умовања и који своје размисли умеју добро да сваре да би их учници јасним и разумљивим, могу увек најбоље и да убеде у оно што тврде, макар говорили трубим бретонским наречјем и макар никад реторике и не учили; и они који имају пријатне замисли и знају да их изразе китњасто и мило, неће промашити да буду одлични песници, иако им је сама песничка вештина била непозната.

Нарочито ми се свиђала математика због извесности и очевидности њених разлога; али у то време још нисам схватао њену праву употребу, и, сматрајући да служи само механичким вештинама, чудио сам се што на њеним тако

чврстим и тако солидним темељима није изграђено ништа узвишеније. Као што сам, с друге стране напротив, упоређивао етичке списе старих пагана са прекрасним и величанственим палатама сазиданим на песку и блату. Врло високо уздижу они врлине и чине их од свега на свету најдостојнијим поштовања; али не доприносе довољно њиховом упознавању и често оно што је у тим списима названо тако лепим именом није ништа друго него неосетљивост, или охолост, или очајање, или оцеубиство.

Поштовао сам нашу теологију и тежио као и сваки други да заслужим небо; али пошто сам као сасвим сигурно научио да пут небу није ништа мање отворен најнеукијим његовим најученијим, и да су откривене истине, које тамо воде, изнад нашег разума, нисам се усуђивао да их потчињавам слабости својих умовања; и да би се предузело њихово испитивање и успело у томе, сматрао сам да је нужно располагати извесном помоћи неба, и бити више него човек.

О филозофији нећу ништа рећи сем тога да, пошто сам видео да су се њоме бавили највећи духови свих векова па ипак у њој нема ниједне ствари о којој се не би расправљало, и која према томе не би била сумњива, уопште нијам био толико сујетан да се надам да ћу на овом пољу постићи више него други; а узимајући у обзир то колико овде о једној ствари може бити различитих мишљења која заступају учени људи, ма да само једно може бити истинито, почeo сам сматрати скоро лажним све што је било само вероватно.

Затим, што се тиче других наука, уколико оне зајме своје принципе од филозофије, судио сам да се на тако мало чврстим темељима није могло изградити ништа солидније, па нити част нити добит, које оне обећавају, нису биле довољне да ме домаме њиховом изучавању; јер, хвали Богу, моје имовно стање није ме приморавало да од науке правим занат да бих себи живот олакшао; па, иако нијам цинички презирао славу, није ми било стало ни до такве славе која би се могла стечи само лажним путем. И најзад, сматрао сам да већ довољно познајем вредност лажних доктрина, да ме више неће преварити нити обећања алхеми-

чара, нити прорицаша астролога, нити обмане мађоничара, нити лукавства или хвалисања ма кога од оних који се издају да знају више него што уствари знају.

Зато, чим су ми године дозволиле да постанем независан од својих учитеља, потпуно сам напустио изучавање књига и књижевности; и, одлучивши да више не тражим друге науке до оне која би се могла наћи у мени самоме, или у великој књизи света, употребио сам остатак своје младости на путовања, на разгледања дворова и војсака, на живот са људима различних буди и различних имовних стања на прикупљање различних искустава, на окупавања самога себе у случајевма које ми је судбина наметала, и да свуда створим себи такве рефлексије о стварима које се догађају, да ми ове рефлексије могу користити. Јер, изгледао ми је да ћу моћи да нађем много више истине у умовањима која сваки човек чини у вези са својим пословима до којих му јестало, и чији га исход, ако је рђаво судио, нужно кажњава, него у умовањима кабинетска човека, која се тичу спекулација које немају другог ефекта и која за њега немају друге последице осим што ће он можда на њих бити тим више тешт, што су она удаљенија од здравог разума, јер је тим више морао употребити духа и лукавства да би их учинио вероватним. И увек сам жарку жељу имао да научим различовати истинито од лажног, како бих јасно сагледао своје делање и са сигурношћу корачао кроз овај живот.

Истина је да док сам само посматрао обичаје других људи, нисам се ни у шта убедио, јер сам као и раније у схваташтима филозофа и овде видео исто толико различности. Тако из овога ми је највише користило то што, видећи да многе ствари, ма да нам изгледају врло чудноватим и смешним, други велики народи усвајају и одобравају, научио сам да ништа са поузданошћу не верујем ако ме је у то једини пример и обичај убедио; и тако сам се мало помало ослобађао многих заблуда које могу да замраче нашу природну светлост и да нас учине мање способним да умно схватамо. Али, пошто сам тако употребио неколико година на проучавање велике књиге света, и пошто сам се трудио да стекнем извесног искуства, решио сам једнога

дана да истражим и самога себе и употребим све снаге свога духа како бих изабрао путеве којима ми треба иви; и то је оно што ми је, чини ми се, много боље успело, него да се никада нисам од своје земље и својих књига удаљавао.

ДРУГИ ДЕО

Тада сам био у Немачкој, где су ме довела ратовања која се још нису свршила; па, како сам се после крунисања императора поново вратио армији, почетак зиме задржao ме у једном зимовнику у којем сам, пошто нисам имао прилике да водим забавне разговоре и срећом без икаквих брига и страсти које би ме узнемираvale, остајao сам по цео дан, затворен у топлој соби, са пећи, где сам имао сву неопходну доколицу да се својим мислима позабавим. Прво ми наде напамет да размишљам о томе како радови који су састављени из више делова и које су разни мајстори радили, нису тако савршени као они које је урадио један једини. Стога су грађевине које је започeo и довршио један једини архитекта обично лепше и боље уређене од оних које су се више њих трудили да скрпе служећи се старим зидинама које су грађене у друге спрхе. Тако древни градови, који су у почетку били само засеоци и током времена постали велике вароши, обично су врло рђаво саграђени, упркос правилним трговима које је у некој равници обележила мачта инжињера, и упркос зградама које, свака посебно, могу додуше често носити у себи мање или више уметности, али ипак кад их човек погледа како су распоређене, овде велике тамо мале, и како чине улице кривим и неједнаким, пре би рекао да их је уређивао слугај него воља људи који се умом служе. Па ако узмемо у обзир да је ипак у свим временима било службеника чија је дужност била да пазе на то да се граде и приватне зграде тако да служе као украс онога што је опште, схватиће се колико је снеруке, радећи на туђим делима, учинити нешто савршеније. Стога сам схватио да народи који некада полудивљи и цивилизујући се мало-тотално, доносили су

себи законе утолико уколико су их на то нагонили злочини и виђе, не могу бити тако просвећени као они који су од почетка, чим су се удружили, придржавали се упутства извесна мудра законодавца." Тако, известно је да држава праве религије, чији поредак је сам Бог начинио, мора бити неупоредиво боље уређена од свих других. Али да говоримо о људским стварима, мислим да ако је Спартанскада била напредна, није то због тога што би сваки од њених закона посебно био добар, пошто су извесни од њих били врло чудни и чак супротни ваљану моралу, већ због тога што су сви тешки истом циљу пошто их је створио један човек. Тако исто сам мислио да науке књишке, бар један човек. Исто тако и један човек је био вероватни и које, пошто се постепено изграђивале и расле мишљењима разних лица, без доказа су и не могу се тако приближити истини као прости и природна умовања човека здрава разума о стварима које нам се представљају. Исто тако мислио сам још и о томе како смо сви били деца пре него што смо постали људи, и како нам је дуго требало да будемо управљани нашим поривима и нашим васпитачима који су често били супротни једни другима и који, ни једни ни други нису нам могла увек саветовали оно што је најбоље, скоро је немогуће да наши судови буду тако чисти ни тако темељни као да смо још од рођења располагали читавим својим умом и да смо одувек се само њиме руководили.

Истина, не видимо да се све куће једнога града руше само ради тога да би се саградиле на други начин и да би улице постале лепше; али често се може видети како ѡеље постале лепше, да би их поново сазидали и да су чак лјуди руше своје, да би их чине кад постоји опасност да јим гдешто приморани да то чине кад се изложе опасности да се куће трошна темеља саме од себе сруше. На томе примеру сам се уверио да заиста не би било умно да какав јединица жели извести реформу државе мењајући у њој све из темеља, и обарајући је да би је поново подигао; нити да је на овај начин могуће извести реформу читавог скучда па наука или реда који је у школама установљен ради њихове наставе; међутим, за сва своја мишљења, у која некада имао поверења, нисам могао ништа боље учити него да предузмем једном да их једна за другим од

бацијем, како бих затим на њихова места ставио или друга болја, или пак иста та пошто бих претходно их умом као либелом нивелисао. И чврсто сам веровао да ћу на овим начин много боље успети у вођењу свога живота него да сам само градио на старим темељима и ослањао се једино на принципе у које су ме за младости моје убедили, а да не испитах јесу ли иситнити. Јер, иако сам у вези са овим разне тешкоће запазио, нису оне ипак биле без лека, нити су биле упоредиве са оним тешкоћама на које се наилази када треба да се изврши реформа и најситнијих ствари које се тичу јавног живота. Сувише је тешко та огромна тела подићи кад су већ једном срушена, па чак и задржати их, кад се већ заљуљала, и њихов пад може бити само врло тежак. А затим, што се тиче њихових несавршености, а да их има уверава нас већ сама њихова међусобна различитост, пракса их је несумњиво јако ублажила, па чак и избегла или неосетно их исправила у знатном броју са којима опшtroумље не би могло тако добро изићи на крај; и најзад готово увек је лакше поднети ове несавршености, него њихову промену, као што главни путеви, који вијују између планина, мало-помало постају равни и проходни што се њима више гази, те је њима боље ивић него предузимати кратице веруји се уза стење и спуштајући се на дно провалија.

Зато никако не бих могао одобравати то што извесни људи несрђене и немирне нарави, иако нису ни рођењем ни имањем својим позвани да рукују јавним пословима, не престају да се идејно заносе за увек све новим и новим реформама; и кад бих помислио да у овом спису има ма и најмање нечега, на основу чега би се могло посумњати да патим од таква лудила, било би ми врло жао што је објављен. Никад моја намера није била ништа више до то да се потрудим да извршим преображај својих сопствених мисли, и да градим на таквом темељу који је сав (мој) Ако ми се мој посао доста свидео, те вам овде показујем узор његов, то уопште не значи да ја икоме желим да саветујем да му подражава. Они према којима је Бог био милостивiji имаће можда узвищенијих намера; али се ипак бојим да већ ова моја намера не буде за многе претег-

рамо смела. Сама одлука, да се човек ослободи свих мишљења која је некад на веру примао, није пример за којим сваки треба да пође. А на свету као да има две врсте људова којима ово никако не приличи; једни који, верујући да су способнији него што јесу, не могу се уздржати од тога да буду нагли у доношењу својих судова, и немају доволно стрпљења да све своје мисли редом воде; откуда долази да кад би једном узели слободу да посумњају у принципе у којима су васпитани и кад би скренули са заједничка пута, никад се више не би могли држати стазе којом треба поћи да би се ишло још правије, и остаће да путају целог свог живота; затим други, који имајући доволно ума и скромности да схвате да су мање способни да разликују истинито од лажног него други људи од којих се могу учити, требало би пре да се задовоље тиме што ће поći за мишљењима ових, него да они сами траже бОльих

Што се мене тиче, ја бих бесумње спадао у ред ових последњих да сам имао само једног учитеља, тј. да усагаште нисам знао за разлике које су одувек постојале између мишљења најученијих људи. Међутим, пошто сам још у гимназији научио да је немогуће замислити ишта што би било чудноватије и ишта што би било мање вероватно што већ неко од филозофа није рекао; а од тога времена, путујући, увидео сам да они, чија су осећања оштро супротна нашим, нису зато варвари нити дивљаци већ да многи исто толико, па и више од нас користе ум свој; и размишљајући о томе колико би се један исти човек са истим својим духом, ако је од детињства подизан међу Французима или Немцима, разликовао од онога каквим би постao да је непрестано живео међу Кинезима или Кавијалима; и како нам у погледу облачења иста ствар која нам се свиђала пре десет година, и која ће нам се опет појам се свиђала пре десет година, данас изгледа лудоријом сле десет година можда свиђати, данас изгледа лудоријом и смешном; тако да нас много више обичај и пример убеђују, него ма које сазнање извесно; и да ипак мноштво гласова није доволjan доказ за оне истине које се мало теже откривају, зато што је много вероватније да је на њих нашао један једини човек, него читав један народ:

ња изгледала боља од мишљења других људи, био сам приморан да сâм предузмем руковођење самим собом.

Али, као човек који корача сам и кроз густу пomerчину, одлучио сам да идем тако полако и према свему будем толико опрѣзан, да, ако већ тако јако споро напредујем, бар се сачувам да не паднем. Исто тако чисам хтео да почнем са одбацивањем иједног од оних мишљења која су се некада увукла у моје поверење а да од ума нису била уведена, пре него што сâм посветим доста времена прављењу плана за посао који сам предузео, и тражио истинску методу којом бих сазнао све ствари које је мој дух спо собан да сазна.

У младости сам проучавао од филозофских наука логику, а од математичких геометријску анализу и алгебру, те три вештине или науке које су изгледа требале унеколико да помогну остварењу моје намере. Међутим, испитујући их, запазио сам да силогизми и већина других правила логике пре служе да се некоме објасне већ познате ствари, или чак и то да се као Лиловом вештином, говори без расуђивања о непознатим стварима, него да се ствари проуче и науче. И ма да логика заиста садржи многа врло истинита и добра правила, у ова су замешана ишак толико друга која су или штетна или сувишна, да је исто толико тешко добра правила од њих издвојити, колико издвојити Дијану или Минерву из блока још неисклесана мермера. Затим, што се тиче анализе старијих и алгебре модерних, поред тога што се обе баве једино јако апстрактним предметима, и који као да нису ни од какве практичне употребе, прва је увек толико везана за посматрање фигура, да не може вежбати разум а да машту много и замара; а у другој се човек толико строго потчинио извесним правилима и цифрама да је тиме она постала вештина конфузна и мрачна која смешта духу, уместо да је једна од оних наука које га развијају. То је био разлог са којег сам сматрао да треба тражити нову методу која ће, имајући све предности ове три науке, бити слободна од њихових мана. И као што мноштво закона често пружа извињења пороцима, па се државам много боље управљајући малим бројем, али строго поштованих закона; тако, уместо ве-

ликова броја правила из којих је састављена логика, мислио сам да ће ми бити довољна следећа четири, само ако донесем чврсту и постојану одлуку да их ни један једини пут не пренебрегнем.

Прво правило ми је било да никада ниједну ствар не усвојим као истиниту, док је очевидно нисам таквом сазнао; тј. да брижљиво избегавам пренагљивање и предубеђења а судим само о ономе што се моме духу претставља у тако јасно и тако разговетно, да не буде виште прилика у којима могу у то посумњати.

Друго правило је било да сваку од тешкоћа, које бих испитивао, поделам на онолико делова колико је то могуће и колико је потребно да би се сне боље решиле.

Треће правило је било да своје мисли водим по реду, почињући од предмета који су најпростији и који се најлакше сазнају, како бих мало-помало стигао постепено до најсложенијих; претпостављајући чак реда и међу овим предметима који природно не претходе једни другим.

И последње правило је било да свуда вршим тако потпуна набрајања, и тако опште прегледе како бих био сигуран да ништа нисам пропустио.

Дуги ланци сасвим простих и лаких разлога, којима се математичари обично служе у извођењу својих најтежих доказа, дали су ми повода да мислим, да све ствари које можемо сазнати произлазе једне из других на исти начин, и да, само ако се уздржимо и не усвојимо ниједну ствар као истиниту која то није, и ако увек пазимо на ред којим се сазнају; и то што сам сматрао да су од свих оних који су досад истраживали истину у наукама, математичари једини могли да нађу неких доказа, тј. известних и очевидних разлога, нисам сумњао у то да су они исте ствари испитивали; ма да се од овога нисам надао никаквој другој користи осим што би оне мој дух навикле да се истинама крати, и да се не задовољава лажним газлоzима.

Али нисам због тога намеравао да се трудим и учим све посебне науке које се зову заједничким називом математике; и пошто сам увидео да све ове науке, ма да су им предмети различити, слажу се у томе што рассматрају само разне односе или пропорције које су дате међу стварима, мислио сам да би виште вредело испитати само те пропорције уопште, и претпостављати их у предметима само ради тога да би ови послужили да их лакше сазнам, а никако их њима не наметати, јер на тај бих начин касније мешао боље их примењивати на све друге предмете којима би одговарале. Затим, пошто сам увидео да ће ми ради њихова упознавања понекад бити потребно да их посматрам сваку посебно, а понекад да их само запамтим или виште њих заједно схватим, мислио сам да ћу их боље испитати сваку посебно, ако их претставим у облику линија, јер нисам нашао ништа простије, нити их својој машти и својим чулима разговетније могу претставити, али да се упамте или виште њих заједно схвате, требало их је објаснити извесним цифрама и то што је могуће краће; и на тај начин бих из геометриске анализе и алгебре узајмио све што је најбоље и отклонио све недостатке једне од тих наука помоћу оне друге.

Тако се ето усуђујем да кажем, да тачно придржавање оно мало правила која сам изабрао дало ми је такву лакоћу у размршивању свих питања ових двеју наука, да у току два или три месеца колико сам се бавио тим питањима, пошто сам полазио од најпростијих и најопштијих и пошто ми је свака истина, коју сам открио, послужила као правило помоћу којег сам касније друге истине откривао, не само што сам изашао на крај са многим питањима о којима сам некада судио да су врло тешка, већ ми је најзад изгледало да ћу чак, и у погледу оних која нисам познавао, моћи да одредим на који начин и до које мере је могуће решити их. Можда вам у томе нећу изгледати много ташт, ако узмете у обзир да о свакој ствари постоји само једна истина, и да онај ко је открије, ма ко то био, зна о тој ствари онолико, колико се о њој може знати; и да, на пример, дете које зна аритметику, ако сабира по њеним правилима може да буде сигурно да

је у погледу тражене суме пронашло све што људски дух може наћи; јер, најзад, метода, која нас учи да идемо правим редом и да тачно набрајамо све околности онога што се истражује, садржи све што даје извесност правилма аритметике.

Али оно што ме у овој методи највише задовољавало јесте то што сам се њоме обезбедио да у свему свој ум користим, ако не савршено, оно бар најбоље што сам могао; осим тога сам осетио да, примењујући је у пракси, мој дух се навикавао да своје предмете јасније и разговетније поима; а пошто је нисам потчинио ниједној посебној области, обећавао сам себи да је исто тако корисно применим и на тешкоће других наука као што сам је применено у решавању тешкоћа алгебре. Не значи то да сам се осмелио да одмах приступим испитивању свих тешкоћа које се јављају; јер би баш то било супротно реду који метода преписује; већ, не заборављајући да научни принципи треба сви да буду узајмљени од филозофије, а у овој их још не налажах који би били извесни, мислио сам да пре свега треба да се потрудим и у њој такве утврдим; а како би ово била најважнија ствар на свету и при чему би се највише требало плашити пренагљивања и предубеђења, нисам могао предузимати да овај посао окончам све док не стигнем у зрелије доба него што су биле моје тадање 23 године, и док претходно не проведем доста времена да се за то припремим, колико ослобађајући свој дух рђавих мишљења која сам пре тога времена стекао, толико и гомилајући искуства да бих био на висини материје својих умовања и непрестано се вежбајући у методи коју сам се би прописао, како бих се све више и више у њој учврстио.

ТРЕЋИ ДЕО

Као што није доволно, пре него што би се почело са превиђавањем куће у којој се станује, само то да се она сруши, да се набави грађа и доведу архитекти, или да се сам човек приучи архитектури и сам брижљиво нацрта план, већ се такође треба побринути да се набави нека-

друга кућа у којој се може удобно становати док се на преизвиђању ради; исто тако, да не бих остао неодлучан у своме деланju, док ме ум обавезује да одлучан будем у својим судовима, и да не бих пропустио да и у то време живим што је могуће срећније, створио сам себи привремени морал који се састојао од три или четири начела која ћу вам саопштити.

Прво начело било је да се покоравам законима и обичајима своje земље, непоколебљиво се држећи религије у којој сам, Божјом милошћу, још од детињства васпитан, и у свему другом се управљајући по схватањима која су најумеренија, најдаља од сваког претеривања и обично у пракси прихваћена од најразумнијих међу људима са којима сам имао животи. Јер како одтада своја сопствена схватања нисам могао рачунати ни у шта, пошто сам желео да их све подвргнем поновном испиту, сигуран сам био да ништа не бих могао боље учинити него да пођем за мишљењима најразумнијих. И ма да међу Кинезима и Персијанцима има такође врло разумних као и међу нама, чинило ми се да је најкорисније да се управљам према онима са којима ћу имати да живим; а да бих знао каква су права њихова мишљења, требало је обратити пажњу више на оно што они раде, него на оно што говоре, не само зато што услед покварености нашег друштва мало је људи који хоће да кажу све што мисле, већ и због тога што многи ни сами то не знају, јер пошто је радња мисли икојом верујемо у једну ствар различита од радње којом сазнајемо да у њу верујемо, оне су често једна без друге. И између неколико подједнако примљених мишљења, изабрао сам само најумеренија, колико због тога што су она најподеснија у пракси, а вероватно и најбоља, пошто су обично све крајности рђаве, толико најзад и због тога што бих мање скренуо са правога пута, у случају да погрешим, него да сам изабрао један од екстремних, па је требало ини неким другим путем. А, посебно у претераности сам рачунао сва обећања којима се било у чему спутава своја слобода; не осуђујем ја законе, који, да би излечили слабе духове од непостојаности, дозвољавају, ако је у питању каква добга намера, или чак, ради обезбеђења правилног отхођења, и

какав неважан циљ, да се чине завети или праве уговори који приморавају да се истраје; већ зато што сам видео да на свету ниједна ствар не остаје у истом стању, и пошто сам, што се мене самог посебно тиче, сам себи обећао да све више и више усавршавам своје судове, а никако не да их чиним горима, мислио сам да ћу се грдно опрешити према здравом разуму ако се, због тога што сам некада неку ствар усвојио, сматрам обавезним да је и касније усвајам као добру, док је она можда престала да то буде, или сам и сам престао да је ценим таквом.

Моје друго начело било је да што је могуће будем чврšći и одлучнији у својим радњама и да непоколебљиво идем и за најсумњивијим мишљењима као да су она сасвим сигурна, ако сам се једном за њих одлучио: угледајући се у овоме на путнике који, налазећи се изгубљени у каквој шуми, не смеју да лутају тумарајући час на једну, час на другу страну, а још мање да остају на једном месту, већ морају стално да корачају у истом правцу и никако да га из слабих разлога мењају, ма да су можда у почетку сасвим случајно изабрали баш тај правац; јер, на тај начин, ако и не иду баш тамо куда би желели, ипак изиђу најзад негде, где ће им свакако бити боље него усред шуме. И пошто животно делање не трпи никаква одлагања, потпуно је извесна та истина да, кад не можемо разликовати која су мишљења најистинитија, треба нам поћи за највероватнијим; исто тако ако нијемо запазили да су једна мишљења вероватнија од других, ипак нам се треба одлучити за нека од њих и не сматрати их више као сумњива с обзиром на праксу, већ као врло истинита и врло извесна, зато што је такав ум који нас је одлучио. И ово је било у стању да ме ослободи свих кајања и грижа које обично муче слабе и колебљиве духове који попуштају и непостојано у праксу проводе као добре ствари које затим суде да су рђаве.

Моје треће начело било је да се увек трудим да радије савладам себе него судбину и да радије своје жеље променим, него поредак светски; и уопште да се навикнем да верујем да ништа не зависи од нас у целости осим наших мисли, тако да када смо учинили све што смо најбоље

знали да променимо ствари које су ван нас, све што нам не успе јесте ствар која нам је према нашим снагама немогућа. И већ ово ми се чинило задовољним да ме одврати од тога да у будућности желим оно што нисам стекао, и да тако сам себе учиним задовољним; јер, пошто је наша воља по природи склона да жели само ствари које јој наш разум претставља на неки начин као могуће, извесно је да ако сматрамо да су сва добра изван нас једнако удаљена од + наше моћи, нећемо жалити за онима која изгледа да нам припадају по рођењу, а лишени смо их ће својом кривицом, као што не жалимо на то што не поседујемо царства Кине или Мексика; па чинећи, како се то каже, од нужде врлину, нећемо жудети да смо здрави кад смо болесни, да смо слободни кад смо у затвору, као што сада не жудимо да имамо тела од материје тако непроменљиве као што је дијамант, или крила да летимо као птице. Али признајем да треба других вежбања и често поновљених размишљења да се човек навикне да са тог становишта све ствари посматра; и мислим да се у томе и састојала тајна оних филозофа који су некада могли да се ослободе власти судбине и, упркос патњама и сиромаштва, да се у срећи са својим боговима такмиче. Јер, пошто су се непрестано бавили испитивањем граница које им је природа одредила, потпуно су се уверили да ништа није толико у њиховој власти колико мисли њихове, да је сâм ово биле + довољно да их одврати од склоности према другим стварима; а они су тако апсолутно господарили својим мислима, да су због тога и имали извесна разлога да себе сматрају богатијим и моћнијим, и слободнијим и срећнијим од свих других људи који, немајући такве филозофије, ма колико били повлашћени од природе и судбине, никад не могу тако распологати свим оним што хоће.

Најзад у закључку овога морала покушао сам да пре-
гледам разна занимања којима се људи у животу баве, да
bih se potrudio da izaberem najbolje; a, ne xoteći išta
da rечem o занимањимa drugih људи, mislio sam da je
najbolje da prodужим ovo isto занимањe u kojem sam se
nashaо, tj. da цeo svoj живот posvetim usavršaњu uma
svoga i da kolikotod mogu napredujem u saznavanju istine

методом коју сам себи прописао. Откада сам почeo да се служим овом методом доживео сам тако опромна задовољства да не мислим да је могуће имати их дражих и не-
вињијих у животу; и свакога дана откривајући њоме истине које су ми изгледале прилично важне, а за које људи нису знали, дух се мој испуњавао толиком радошћу да ме се све остало ни најмање није тицало. Ова три морална начела била су заснована само на мојој намери да у зна-
чача туђим мишљењима, да нисам био намеран да их својим сопственим судом подвргнем испиту кад за то буде време; и не бих се могао ослободити скрупула што идем за њима, да се нисам надао да нећу ниједну прилику пропустити за то да нађем бољих, у случају да их има; и, најзад, не бих знао да своје жеље ограничим и будам задовољан, да нисам пошао путем којим мислески да сам себи обезбедио стицање свих сазнања за која сам био способан, мислио сам да сам себи истим средством обезбедио стицање и свих истинских добара која могу икада бити у мојој власти; јер, пошто је наша воља склона да прихвати или избегне извесну ствар једино према томе да ли је ту ствар наш разум њој представио као добру или као рђаву, доволно је добро судити па добро радити, и судити што је могуће боље, па радити све што је најбоље, тј. стећи све врлине, и са њима сва остала добра која се могу стећи; а када је човек сигуран да је то тако, има он тада све што му је потребно да буде задовољан.

Тако, пошто сам се обезбедио овим моралним начелима и ставио их по страни са верским истинама у које сам увек прве веровао, сматрао сам да слободно могу предузети своје растерећивање од свих осталих својих мишљења; и зато што сам се надао да ћу са њима моћи боље да изиђем на крај разговарајући са људима, него боравећи даље затворен у топлој соби где сам дошао до свих тих мисли, зи-
ма још не беше сасвим прошла кад сам поново кренуо да путујем. И током следећих девет година лутао сам тамо амо по свету трудећи се да пре будем посматрач него

глумац у свим комедијама које се у њему одигравале; и, посебно размишљајући о свему ономе што коју ствар може да учини сумњивом и што нам може дати прилике да се преваримо, искоренето сам из духа свога све заблуде које су се ту некада могле неосетно увучи, Али нисам се зато угледао на скептике који сумњају само ради тога да би сумњали, и праве се да остају увек неодлучни; јер, најпротив, једина моја намера била је само да се обезбедим, и одбацим несигурно тле и песак како бих пронашао стену или глину. Ово ми је, како ми се чини, доста добро успело, зато што, трудећи се да откријем неистинитост или неизвесност ставова које сам испитивао, не помоћу слабих на-гађања, већ помоћу јасних и сигурних умовања, нисам међу њима нашао тако сумњивих ставова из којих нисам могао увек изврши и неки закључак који је био доста известан, чак и онда кад сам закључивао и само то да став не садржи у себи ничег извесног. Као што се при рушењу какве старе куће обично сачувавају рушевине како би послужиле да се сагради нова, тако сам и ја, рушећи сва своја мишљења за која сам сматрао да су лоше заснована, вршио разна проматрања и стекао многа искуства која су ми касније послужила да утврдим од њих извеснија мишљења. Поред тога сам се стално вежбао у методи коју сам себи прописао; јер, осим тога што сам настојао да све своје мисли водим по њеним правилима, с времена на време одвајао сам себи по неколико часова те их проводио применујући ову методу посебно на математичке тешкоће, као и на неке друге тешкоће које сам до неклје могао скести на тешкоће сличне математичким, одвајајући их од свих оних принципа у других наука које сам сматрао недовољно поузданим, као што ћете видети да сам то училио у неколико наука које сам објавио у овој књизи. И тако, ма да сам на изглед живео као они који немајући другог занимања до да тихо и чедно проживе свој живот, проучавају себе да би се научили да одвајају задовољства од порока, и који, да би уживали у својој доколици без сенке досаде, прибегавају свима часним разонодама, нисам ништа пропуштао у остваривању своје намере, и непрестано сам напредовао у сазнавању истине, можда ви-

ише него да сам само књите читас или се дружио са књижевним људима.

На ишак, тих девет година је протекло, а ја још нисам заузео свој став по питању тешкоћа о којима су обично учени људи расправљали, нити сам почeo да истражујем основе какве филозофије која би била извеснија од вултарне. Под утицајем примера многих одличних духовна који, имајући исту намеру, чини ми се нису успели да је сазваје, чинило ми се то толико тешким, да се можда још ни сада не бих усудио да тако шта предузмем, да нисам чуо како су већ неки пронали глас да сам ову ствар до краја извео. Не бих знао рећи на чemu су они заснивали то мишљење; ако сам овоме шта допринео својим сопственим речима, свакако мора то бити тиме што сам простодушија давао израза ономе што не знам него што то обично чине људи који су нешто учили, а можда и тиме што сам износио разлоге на основу којих сумњам у многе ствари које други држе за извесне, а не зато што бих се хвалио икаквом својом доктрином. Али као човек довољно добра срца да бих могао желети да ме сматрају друкчијим него што сам, мислио сам да ми треба свим средствима се потрудити како бих себе учинио достојним гласа који ми се приписивао; па, има управо осам година како сам, под утицајем те жеље, одлучио да напустим сва места у којима сам могао имати познаника, и да се повучем овде, у ову земљу где је дуготрајни рат успоставио такав поредак да армија коју ту држе као да служи само томе да се у њој плодови мира уживају у потпуној безбедности, и где, посред масе великог и тако активног народа код којега има више брите за своје сопствене послове, него радознаности за туђе, могао сам, у свим удобностима многолуђдих градова живети исто тако осамљено и повучено као да сам у најудаљенијим пустинјама.

ЧЕТВРТИ ДЕО

Не знам да ли треба да вас упознам са првим размишљањима којима сам се овде бавио; јер, она су тако метафизичка и тако мало свакидашња да се можда неће сви-

шљамо буде истинито; већ нам стварно налаже да све наше идеје или појмови морају имати извесног основа истинитости; јер не би било могуће да Бог, који је сав савршен и потпуно истинит, дружчије их у нас ставља; зато што умовања наша нису никад тако очевидна, ни тако целовита, ни у сну, нити на јави, ма да су маштарије наше где што исто толико живе, или чак и живље и изразитије, ум нам налаже takoђе да схватимо да наше мисли, нисмо умогући бити све истините зато што нисмо потпуно савршени, од онога што у себи носе истине мора се неминовно налазити у мислима које имамо на јави, пре него у онима које имамо у сну.

ПЕТИ ДЕО

Врло радо бих овде наставио и изнео читав ланац других истине које сам из првих извео; али због тога што би у ту сврху било потребно да говорим о извесним питањима која се расправљају међу ученим људима, са којима никако не желим да се завадим, верујем да ће бити боље ако се од тога уздржим и ако само кажем која су то питања, како би на мудријима остало да расуде да ли би било корисно посебно обавештавати јавност о њима. Остао сам увек чврст у одлуци коју сам донео, наиме, да не претпостављам ниједан други принцип осим принципа којим сам се послужио приликом доказивања постојања Бога и душе, и да ниједну ствар не усвојим за истиниту која ми не би изгледала јасном и извеснијом него што су ми изгледали геометријски докази; и усуђујем се ипак рећи да сам не само пронашао средство да за кратко време задовољим себе у погледу принципијелних тешкоћа о којима се обично расправља у филозофији, већ сам исто тако уочио законе које је Бог тако поставил у природи, и о којима је утишну у наше душе такве појмове, да кад о томе довољно размислимо, не бисмо смели посумњати у то да је њима тачно осмотрено све што постоји и што се забива у свету. Затим, испитујући низ тих закона, изгледало ми је да сам открио кориснијих истине и важнијих од свега што сам раније научио, или се чак и надао да ћу научити.

Али пошто сам намеравао да главне законе објасним у трактату који из извесних обзира не могу објавити, то је бих знао боље да их претставим него да овде укратко кажем шта тај трактат садржи. Имао сам намеру да у њему обухватим све што сам мислио пре него што сам почeo да га пишем, да знам о природи материјалних ствари. Али исто тако као што сликари не могу да претставе на равном платну разне стране једног тела онакве какве оне јесу, већ одабирају једну од главних и њу расветљавају, а друге, сенчеки их, приказују само утолико уколико се оне виде кад се прва посматра; тако и ја, плашећи се да у ову моју реч неће моћи да стане све што сам мислио, искушао сам да у њој опширио изложим једино оно што сам схватио од светlosti, а затим, поводом ње, да додам нешто о сунцу и некретницама, због тога што скоро целокупна она од њих долази; о небу, због тога што је оно прости; о планетама, кометама и Земљи због тога што се она од њих рефелектује; и посебно о свим телима која постоје на земљи због тога што су или обојена, или прозрачна, или сјајна, и најзад о човеку због тога што је он посматрач свих тих појава, Штавише, да бих све те ствари мало осенчио, и да бих слободније могао рећи шта сам о њима мислио, а да не морам да прихватам нити побијам мишљења која су усвојена међу ученим људима, одлучио сам да сав овај свет оставим њиховим дискусијама и да говорим само о ономе што би се забило у једном новом свету, кад би Бог негде у имагинарним просторима ради његове изградње сад створио доста материје и покренуо на разне начине и без реда различите делове те материје, тако да од њих створи онако конфузни хаос какав су само песници у стању да замисле, и да затим само пружа своје обично учествовање у природи и оставља је да она делује управљајући се по законима које је он установио. Дакле, прво сам описао ту материју и потрудио се да је претставим тако да чини ми се исма ничег јаснијег и разумљивијег на свету, осим онога што је малочас било речено о Богу и души; јер сам чак и изрично претпоставио да у њој нема оних форми или квалитета о којима се расправља по школама, нити уопште штета чије сазнање не би било тако природно за наше душе.

да се не би могла чак ни замислiti да се не зна. Штавише, показао сам који су закони природе; и не заснивајући свој разлоге ни на чем другом осим на принципу бескрајних савршенствана Бога, трудио сам се да докажем све законе о којима је moglo бити и најмање сумње и да покажем да су они такви да, чак и да је Бог створио више светова, не би међу њима могао постојати ниједан у којем они не би владали. После тога, показао сам како се највећи део материје тога хаоса мора нужно по овим законима распоредити и уредити на такав начин који га је учитио сличним нашем небу; како су међутим неки од његових делова морали образовати земљу, неки планете и комете, а извесни други сунце и звезде некретнице. И овде, опширеји говорећи о светlostи, објаснио сам надугачко која је та која се мора налазити на сунцу и звездама, и како одатле за један трен пролази огромне просторије неба, и како се са планета и комете рефлектује према Земљи. Овоме сам дошао више ствари које се тичу супстанције, положаја, кретања и свих различитих квалитета тога неба и тих звезда; те сам тако мислио да сам о овоме довољно рекао да бих показао да се у квалитетима овога света не запажа ничег што се не би морало, или бар могло јавити сасвим слично ономе што постоји у квалитетима света који сам описивао. После тога посебно сам говорио о Земљи; о томе како сви њени делови, ма да сам изрично претпоставио да Бог није поставио у материји, од које се она састоји, никакву тежу, ишак не престају да теже тачно према њеном центру; о томе како, пошто на њеној површини има воде и ваздуха, положај неба и звезда, а нарочито Месеца нужно изазива плиму и осеку које су по свим својим околностима сличне онome што се на нашим морима запажа; а поред тога извесно струјање како воде, тако и ваздуха са Истока и Запада, какве се примећују између повратника; о томе како плавине, мора, извори и реке могу на њој природно да настану, метали у рудницима да се јаве, биљке у пољима да расту, и уопште да се створе сва тела која називамо међувинама или сложеним. И између осталог, зато што после звезда нисам, осим ватре, знао ни за једно тело на свету које производи светlost, постарао сам се да врло

јасно изложим све што је природи ватре својствено, како она постаје, како се храни, како понекад одаје само ти-плоту без светlostи, а понекад светlost без ти-плоте; како може да унесе разне боје и друге квалитете у разна тела; како их некад топи, а некад стварђава; како их скоро сва може уништити или претворити у дим и пепео; и најзад како од пепела самом силином свога дејства образује стакло; јер то претварање пепела у стакло ми је изгледало тако дивно као ниједно друго које се у природи забива, да ми је било нарочито задовољство да га опишем.

Па ипак из свега овога нисам хтео закључити да је овај свет био створен на начин на који сам ја то мислио; јер је много вероватније да га је Бог, још од самог почетка, начинио онаквим какав треба да буде. Али извесно је, и то је оно међу теологизма опште признато мишљење да је дејство којим га сада одржава сасвим исто као и оно којим га је стварао; тако да кад Бог свету још од почетка и не би дао другог облика до облика хаоса, под претпоставком да му је, пошто је успоставио природне законе по-могао да дејствује онако како то природа чини, може се возвратити, без штете за чудо стварања, да самим тим све ствари, које су искључиво материјалне, могле би временом постати онакве какве их сада видимо. А њихову природу је много лакше појмити, ако се посматрају како постепено постају оно што су, него ако се испитују једино као готове.

Са описивања мртвих тела и биљака прешао сам на описивање животиња, и посебно људи. Али како нисам имао довољно знања да о овоме говорим у истом стилу као о осталом, тј. да последице узроцима доказујем и да изложам из каквото смена и на који начин их природа нужно производи, задовољио сам се претпоставком да је Бог створио тело извесног човека потпуно слично нацем, као по спољашњем облику његових уđova, тако и по унутрашњем распореду његових органа, не стварајући га од друге материје већ од оне коју сам описао, и не стављајући од почетка у њега никакве разумне душе, нити чега другог што би служило као вегатативна или чулна душа, сем што је у његовом срцу распирио једну од оних ватри без светlostи коју сам већ објаснио и за које сматрам да